

ІСТОРИЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ШЛЯХ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Метою статті є висвітлення історичного аналізу становлення та етапів розвитку еволюційного шляху безпеки життєдіяльності.

Методологія дослідження ґрунтується на сукупності принципів об'єктивності, історизму та системного аналізу фактів і подій.

У статті проаналізовано роботи багатьох вчених із давніх часів до наших днів, які вивчали умови праці. З'ясовано, що значну увагу приділяли безпеці людини лікарі впродовж усього розвитку людства. Але з розвитком людського суспільства з'являються додаткові небезпеки, причиною яких стала сама людина. Науково-технічний прогрес, у цілому збільшуючи безпеку життєдіяльності людини, підвищуючи комфортність життя, спричинив появу низки нових проблем. Тому питання захисту людей, забезпечення життєдіяльності суспільства є невід'ємною складовою стратегічного напрямку розвитку людства.

У результаті дослідження визначено еволюційний шлях безпеки життєдіяльності в Україні. Виділено основні етапи розвитку наукового напрямку безпеки життєдіяльності. Встановлено, що сьогодні безпека життєдіяльності як галузь наукових знань глибоко вивчає фахові проблеми, намагаючись охопити всі сфери життя і діяльності людини. Вона сміливо розширює свою «територію» досліджуваних питань і вже довела свою життєздатність. Нинішні тенденції подальшого її розвитку і вдосконалення лише продовжують її еволюційний шлях.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, історія розвитку, етапи розвитку, еволюційний шлях, вчені, небезпека, захист, розвиток, структура, етапи.

Проблема захисту людини від небезпек актуальна з часів появи людства на Землі. З моменту виникнення людської цивілізації кожна людина дбає про власну безпеку та безпеку своїх близьких так само, як і людству доводилося дбати про безпеку свого існування. Проте турбота людини про безпеку з'явилася тоді, коли вона почала усвідомлювати важливість певного обсягу знань і вмінь про небезпеки для здоров'я. Людська цивілізація досягає все більшої могутності, а проблема безпеки її існування стає більш гострою. Гострота проблеми безпеки життєдіяльності людини в світі значно зросла на початку третього тисячоліття. Це пояснюється особливостями нашого часу: глобальним забрудненням біосфери, великою кількістю промислових і транспортних аварій, високим рівнем виробничого і побутового травматизму, смертності, поширенням інфекційних захворювань, загрозливими масштабами соціально-політичних небезпек – тероризму, захоплення заручників та ін. Суспільство постійно зазнає великих втрат у вигляді людських жертв, матеріальних збитків, руйнуванні довкілля. Відбуваються все більш відчутні суперечності між суспільством, природою і техногенною сферою.

Вплинути на зменшення таких суперечностей можна, змінивши певні поняття людської свідомості та відповідальності. У вирішенні цього важливого питання особливого значення набуває вивчення «Безпеки життєдіяльності» як дисципліни світоглядного значення, без якої сьогодні не можлива жодна професійна діяльність.

За останні десятиліття цією проблемою займаються ініціатори утворення цього напрямку. Вчені С.В. Белов і О.Н. Русак, В.М. Заплатинський, О.І. Запорожець, А.В. Русаловський, Б.М. Кортік, С.Є. Селіванов, В.С. Джигирей, Ф.І. Жидецький, Л.Д. Пляцук, Л.А. Гладкая, І.П. Пістун, Г.В. Іванов, Г.М. Крикунов та ін., внесли помітний вклад у розвиток науки про безпеку.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питанням безпеки людини, до теперішнього часу залишаються недостатньо дослідженими питання

становлення безпеки життєдіяльності як науки на різних етапах розвитку суспільства. Наразі історія наукових досліджень у сфері безпеки повністю не вивчена.

Метою написання статті є висвітлення історичного аналізу становлення та етапів розвитку еволюційного шляху безпеки життєдіяльності.

Методологія дослідження ґрунтується на сукупності принципів об'єктивності, історизму та системного аналізу фактів і подій.

У другій половині XIX ст. у країнах Західної Європи, в Росії, США почався інтенсивний розвиток машинного виробництва з усіма його негативними вадами, характерними і для сучасності – недосконалість техніки, технологій і через це – забруднення природного середовища відходами, збільшення рівня захворюваності та смертності, як загальної, так і пов'язаної з виробничими умовами, – смертельні травми, виробничі хвороби, зменшення тривалості життя людей, народжуваності, активні процеси деградації природи.

Все це ми тепер позначаємо єдиним терміном – глобальна екологічна криза. Це комплексне поняття, пов'язане з політичними, соціально-економічними умовами життя і діяльності людини в різних сферах – природній, яка зумовлює всі інші – виробничу, побутову, соціальну, політичну, економічну, психічну. В цей час виникла необхідність аналізувати, прогнозувати ці явища, від яких залежить безпека людини, суспільства, всієї цивілізації.

Першим, на сучасному науковому рівні, про забезпечення безпеки людини вказав польський натураліст В. Ястшембовський. У 1857 р. він опублікував роботу «Риси ергономіки», розуміючи під цим науку про безпеку праці, в якій пріоритет надавався машинам, не враховуючи психіку людини-працівника, оператора. Він вважав, що коли машини, механізми, техніка стануть безпечними, то й людина, працівник (оператор) будуть у цілковитій безпечності. Але крім технічної сторони потрібно враховувати і психічний стан людини – людський фактор, який може часто змінюватися залежно від ситуації, на що вказував відомий вчений В.М. Бехтерев. Він став засновником ергології – вчення про психічні аспекти безпеки людини в її різних сферах діяльності, передусім у виробничій. Слід підкреслити, що приблизно в цей же період розвитку суспільства, у 1865 р., виникла наука екологія (гр. ейкос – місце життя, гр. логос – вчення). Вона вивчає проблеми взаємодії живих і неживих об'єктів, людини та суспільства з природою, їх взаємовпливи одне на одного, проблеми безпечної життєдіяльності людини, суспільства у природі. Отже, ці дві галузі знання – екологія та безпека життєдіяльності людини – дуже тісно пов'язані, адже мають спільні об'єкти дослідження – людина, природа (біосфера), результати їхньої взаємодії. Але слід підкреслити, що для безпеки життєдіяльності основним об'єктом вивчення є людина та її безпека залежно від різноманітних факторів, передусім тих які, вона сама і створює: антропогенні, техногенні, соціально-політичні – штучні, а також природні. Вже в глибокій давнині обговорювали проблеми безпеки людини в процесі трудової діяльності. Перші поняття про безпеку праці можна зустріти у Гіппократа (460–377 рр. до н. е.), Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). Вони писали про важливість умов, у яких здійснюється трудова діяльність.

У період епохи Відродження відомий лікар Парацельс (1493–1541 рр.) вивчав небезпеки, пов'язані з гірничорудною справою. Він першим висловив принцип нормування (принцип Парацельса) – усе є отрута, і усе є ліки – все залежить від їх дози, норми. Цей принцип став тепер основою виробничої санітарії, нормування дії гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих речовин на людину. Німецький лікар і металург Агрикола (1494–1555) виклав питання охорони праці у своїй роботі «Про гірничу справу». Італійський лікар Рамаццині (1633–1714) заклав основи виробничої гігієни у роботі «Про хвороби ремісників». Необхідно згадати і М.В. Ломоносова (1711–1765), який написав основні роботи з безпеки праці у гірничорудній справі. Пізніше, у XIX ст.,

у зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості, з'являються роботи В.Л. Кирпичова (1845–1913), Д.П. Нікольського (1855–1918), А.А. Пресса (1857–1930), В.А. Левицького (1867–1936), А.А. Скочинського (1874–1960) та інших учених. Їхні праці стали основою сучасного вчення про безпечну життєдіяльність людини [6].

Пізніше були розроблені основи системного аналізу безпеки, що дозволяє виявляти небажані події, закладені основи вчення про трудову діяльність, які є базисом сучасної комплексної науки – ергономіки. Істотного розвитку ергономіка набула в працях радянських вчених у 20–30 рр. ХХ ст. У 1921 р. на першій Всеросійській конференції з наукової організації праці та виробництва, якою керував академік В.М. Бехтерев, обґрунтована необхідність створення ергономіки, як системи досліджень трудової діяльності людини для забезпечення її ефективності. В.М. Бехтерев став засновником ергології – сучасного вчення про психічні основи трудової діяльності (психологія праці). Важливою проблемою безпечної життєдіяльності є професійний відбір або професійна орієнтація, про що йшла мова ще у 1921 р. на Барселонській міжнародній конференції з безпеки праці. Тут були затверджені два терміни – професійний відбір і професійна орієнтація. В професійній орієнтації головним елементом є людина з її індивідуальними психофізіологічними особливостями, котру орієнтують на певну професію, для якої вона підбирається і в якій вона виявить найкращі результати. При професійному доборі головним є професія з її специфічними вимогами, у відповідності до яких підбирається людина. В цьому випадку важливими чинниками є здоров'я, спеціальні знання, інтелект, професійні шкідливості. Саме цьому приділяли і приділяють увагу в теорії та практиці безпечної життєдіяльності людини [1, с. 12].

Навчальна дисципліна «Безпека життєдіяльності» є відносно новим предметом в українській вищій школі, котра пройшла певний шлях свого становлення.

Уперше дисципліну «Безпека життєдіяльності» почали викладати у Московському державному технічному університеті ім. М.Е. Баумана (Росія) у 1989 р. Із програми, котру розробили фахівці цього університету, випливало, що метою безпеки життєдіяльності є захист людини, котра перебуває у техносфері, від негативної дії чинників антропогенного та природного походження. Тоді ж у Ленінграді (нині Санкт-Петербург) створено власну школу фахівців із цієї галузі, котрі дотримувалися концепції, що безпека життєдіяльності – це новий науковий напрям, зміст якого полягає у виявленні закономірностей появи різного роду небезпек і розробленні відповідних методів і засобів захисту людини у будь-яких умовах її життя, і яка є фундаментом загальної освіти спеціалістів різних спеціальностей і професій.

На той час в Україні не існувало окремої школи з безпеки життєдіяльності. Першою програмою нової дисципліни стала «Програма для педагогічних інститутів». Програма була складена на основі рекомендації Науково-методичної ради з безпеки життєдіяльності Держкомосвіти СРСР.

Після розпаду СРСР у Росії процес становлення безпеки життєдіяльності як навчальної дисципліни, розпочатий наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., інтенсивно тривав. Окрім того, почали розроблятися теоретичні засади безпеки життєдіяльності та становлення її як наукової галузі. Перші п'ять років після проголошення незалежності України (1991–1995 рр.) характеризуються як період становлення освітянського напрямку «Безпека життєдіяльності» у вищій школі. У цей час розроблено і видано низку навчальних посібників для вищих закладів освіти і підручників для середньої школи.

Державною програмою навчання та підвищення рівня знань працівників, населення України з питань охорони праці на 1996–2000 рр. передбачалося здійснювати підготовку населення з питань охорони праці, починаючи з дошкільного віку, через мережу навчальних закладів усіх рівнів. Варто зазначити, що у 1999–2000 навчальному році згідно з наказом Міністерства освіти України від 18.08.1999 р. № 300 у загальноосвітніх закладах був запроваджений курс основ безпеки життєдіяльності (ОБЖД).

Спільним наказом Міністерства освіти України та Штабу цивільної оборони України від 20.06.1995 р. № 182/200 у навчальні плани вищої освіти закладів України введено нормативну дисципліну «Безпека життєдіяльності» [2, с. 16].

Безперечно, що програма відіграла позитивну роль у навчальному процесі. Але як із об'єктивних, так і з суб'єктивних причин неодноразово піддавалася справедливій критиці, оскільки майже увесь час відводився на розгляд питань безпеки життєдіяльності в умовах надзвичайних ситуацій і не було поставлено акцент на вивчення теоретичних знань із безпеки життєдіяльності.

Друга програма нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності» для вищих закладів освіти була затверджена 04.12.1998 р. У ній з'явилося багато теоретичних положень, часто відірваних від реального життя. На сьогодні навчальною програмою з безпеки життєдіяльності є навчальна програма з нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності» для студентів вищих навчальних закладів освітніх рівнів «неповна вища освіта» та «базова вища освіта» всіх спеціальностей. У програмі відображені сучасні тенденції розв'язання проблем безпеки людини, врахований досвід європейської системи освіти у сфері ризику, Концепції ООН «Про сталий людський розвиток», інших міжнародних і національних документів. Зусиллями фахівців Міністерства освіти і науки України у 2001 р. розроблені блоки змістовних модулів із «Безпеки життєдіяльності».

На сьогодні «Безпека життєдіяльності» – нормативна (обов'язкова) дисципліна для студентів ВНЗ, яка включена в освітньо-професійні програми підготовки фахівців будь-якої спеціальності та напряму спеціалізації.

За короткий термін її існування виникло два, зовсім різних, підходи щодо її викладання у вищих навчальних закладах. Один із них розроблений науково-методичною комісією з безпеки життєдіяльності науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (НМК з БЖД НМР МОНУ). Голова цієї комісії В.М. Заплатинський дає чітку концепцію вивчення блоку дисциплін із питань безпеки людини на різних етапах навчально-виховного процесу: знання з нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Екологія», «Основи охорони праці» здобуваються на етапі підготовки студентів за програмою «Бакалавр», а дисциплін «Цивільний захист» і «Охорона праці в галузі» – на етапі підготовки за програмою «Магістр» [3, с. 17].

Інший підхід полягає в об'єднанні вищезазначених навчальних дисциплін в одну нормативну навчальну дисципліну під назвою «Севітологія» (наука про безпечну життєдіяльність). Такий підхід відповідає стратегії входження України в європейський освітянський простір (Болонський процес) і, безперечно, має право на існування [4, с. 16].

Сьогодні у розвитку знань про безпеку людини можна визначити дві тенденції: з одного боку, відбувається подальша диференціація дисциплін, а з іншого – посилюються інтеграційні зв'язки з іншими дисциплінами, тобто з'являються ознаки науки на «стику».

Це пояснюється виникненням міждисциплінарних проблем, вирішення яких забезпечується відразу кількома навчальними дисциплінами. Проблема безпеки людини займаються не тільки безпека життєдіяльності та цивільний захист, але й охорона праці, основи медичних знань. Тому, на наш погляд, повністю виправдано те, що внутрішньо-системна структура безпеки життєдіяльності може бути представлена кількома дисциплінами: безпекою життєдіяльністю, цивільною обороною й окремими проблемами з охорони праці, валеології та основ медичних знань.

Це дозволяє, по-перше, звести всю проблематику з питань безпеки людини в якісно однорідну площину; по-друге, визначити основні відмінності між дисциплінами; по-третє, виразити специфіку цих дисциплін і окреслити коло їх знань.

Вивчення дисципліни за таким підходом передбачає застосування кредитно-модульної системи організації підготовки спеціалістів, що дає можливість ефективніше

оволодіти знаннями і вміннями в рамках кожного окремого модуля (автономного блоку) навчального матеріалу дисципліни, а також забезпечити високий рівень теоретичних і практичних знань майбутнього фахівця у сфері безпеки своєї професійної діяльності [2, с. 18].

Розвиток наукового напрямку «Безпека життєдіяльності» можна поділити на три основні етапи:

- перший етап – підготовка (безсистемний);
- другий етап – становлення (системний);
- третій етап – удосконалення (сучасний).

Перший етап починається з давніх часів і продовжується до кінця ХХ ст. Його основні особливості: формування методів і напрямів (наукових дисциплін) щодо питань, пов'язаних із безпекою життєдіяльності. Найважливішим результатом цього етапу слід вважати формування у свідомості людей необхідності вирішення проблем безпеки життєдіяльності. Усередині кожного з напрямів (наукових дисциплін) розглядалися окремі складові, котрі забезпечували безпеку людини. Наприклад, екологія та охорона навколишнього середовища торкалися питань безпеки людини з точки зору збереження біосфери – природної основи всього живого на землі; охорона праці – питань безпеки людини на виробництві; медицина – питань впливу на здоров'я людини шкідливих речовин і об'єктів, у тому числі – біологічних; цивільна оборона – питань порятунку та евакуації населення у випадку воєнних конфліктів тощо.

Другий етап починається з кінця ХХ ст. Після 1980-х рр. почалася методична робота з систематизації наукових і практичних розробок, які торкалися тією чи іншою мірою питань, пов'язаних із безпекою людини, у єдиний напрямок. Ініціаторами цієї роботи були вчені з Росії – професори С.В. Белов і О.Н. Русак. З 16 по 19 червня 1992 р. у Санкт-Петербурзі проведено Перший з'їзд спеціалістів із безпеки життєдіяльності. На ньому прийнята програма «Захист життя та здоров'я людини». На Другому з'їзді (16–17 вересня 1993 р.) створена Міжнародна академія наук з екології та безпеки життєдіяльності (МАНЕБ). Численні публікації наукових праць, у яких містилися формулювання законів, аксіом, окремих положень, створили можливість об'єднати різні напрямки в одне ціле та виокремити нову наукову дисципліну «Безпека життєдіяльності».

На початку ХХІ ст. починається *третій етап*, який дає змогу створити міцну наукову основу напрямку безпеки життєдіяльності, підняти на небувалу за останній час висоту проблеми, пов'язані з охороною життя і здоров'я людини. Це підтверджує активно проведена робота з консолідації вчених усього світу, котрі працюють у цій галузі. Щорічні конференції, наукові читання, створення спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, випуск журналів «Безпека життєдіяльності», набір студентів на спеціальність «Безпека життєдіяльності» тощо, свідчить про важливість питань, які розглядаються [5, с. 19.]

Отже, у результаті дослідження встановлено, що виникнення дисципліни «Безпека життєдіяльності» історично пов'язане з багатьма об'єктивними аспектами розвитку суспільства:

- необхідністю створення передумов соціального захисту;
- державним завданням зі здійснення кроку вперед щодо запобігання високому рівню захворюваності, травматизму, аваріям, катастрофам на новій якісній основі в галузях політики, правовому забезпеченні, науково-освітній діяльності, матеріально-економічному забезпеченні тощо;
- розбудовою єдиної глобальної системи освіти на базі ступеневої підготовки фахівців;
- відбудовою бази для всіх дисциплін, що вирішують питання «людського фактора».

Перспективи подальших досліджень полягають у висвітленні концепції сталого людського розвитку, а також визначенні сталих пріоритетів «Безпеки життєдіяльності».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства: навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 384 с.
2. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 332 с.
3. Заплатинський В.М. Дисциплінам, які забезпечують безпеку людини – бути! // Безпека життєдіяльності. 2006. № 3. С. 17.
4. Севітологія – наука про безпечну життєдіяльність // Безпека життєдіяльності. 2005. № 7. С. 16.
5. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. / В.В. Березуцький та ін. Харків, 2005. 384 с.
6. Горденко С.І. Історичні аспекти безпеки життєдіяльності // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 25. С. 29–34.

REFERENCES

1. Myahchenko O.P. *Bezpeka zhyttyediyal'nosti lyudyny ta suspil'stva*. [Safety of life of a person and society]: tutor pos. Kyiv: Center for Educational Literature, 2010, p. 384.
2. Lapin V.M. *Bezpeka zhyttyediyal'nosti lyudyny* [Safety of human life]: tutor manual 6th species., Processing. and add. Kyiv: Knowledge, 2007, p. 332.
3. Zaplatyns'kyu V.M. *Dystsyplinam, yaki zabezpechuyut' bezpeku lyudyny – buty!* [Disciplines that provide dehuman security – to be!]. Life Safety. 2006. № 3, p. 17.
4. *Sevitohiya – nauka pro bezpechnu zhyttyediyal'nist'* [Sevitology is a science of safety]. Life Safety. 2005. № 7, p. 16.
5. *Bezpeka zhyttyediyal'nosti: navch. posib.* [Life Safety] / V. Berezutsky and others. Kharkiv, 2005, p. 384.
6. Hordenko S.I. *Istorychni aspekty bezpeky zhyttyediyal'nosti* [Historical aspects of life safety]. Humanitarian Bulletin of the Hryhorii Skovoroda Graduate School of Pedagogical Sciences Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University: a collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2012, vyp. 25, pp. 29–34.

Hordenko S. History of development and evolutionary way of life safety.

The purpose of the article is to cover the historical analysis of the formation and stages of development of the evolutionary path of life safety.

The research methodology is based on a set of principles of objectivity, historicity and system analysis of facts and events.

This article deals with the analysis of numerous works of scientists from the ancient period till nowadays that studied labor conditions. It has been defined that doctors have paid most attention to people's safety during the whole period of human evolution. However, during this evolution, there have emerged other hazards posed by people themselves. Scientific and technological progress, in general, increasing the safety of human life, increasing the comfort of life, caused the emergence of a number of new problems. Therefore, the problem of protecting people, ensuring the life of society is an integral part of the strategic direction of human development.

As a result of this research, the evolution of life safety in Ukraine has been determined. The main stages of the scientific development of life safety have also been highlighted. We have defined that the modern life safety as a branch of science includes all fields of human activity. Moreover, it keeps developing and raising its influence and importance. Modern tendencies of the further development and improvement of this branch of science are interconnected with the evolution process.

Key words: *safety, history of development, stages of development, researcher, evolution process, defense, development, structure, stages.*

Одержано 16.03.2018.